

Панченко Т. Л.,

завідувач кафедри педагогіки і психології початкової освіти з методиками навчання КВНЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж», кандидат психологічних наук;

Заплатинська А. Б.,

завідувач кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук

РАННЄ ВТРУЧАННЯ ЯК СИСТЕМА КОМПЛЕКСНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто сутнісні характеристики раннього втручання як системи комплексної допомоги дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку, супроводу їхніх родин. Проаналізовано нормативно-правові документи щодо створення системи раннього втручання в Україні, основні напрями роботи з реалізації програм надання абілітаційних і реабілітаційних послуг та допомоги дітям раннього віку.

Ключові слова: дитина з порушеннями психофізичного розвитку, дитина раннього віку, раннє втручання, абілітація, реабілітація, система комплексної допомоги.

Актуальність проблеми. Раннє дитинство – період від народження до трьох років – є надзвичайно важливим етапом розвитку людини. Водночас діти цього віку є однією з найбільш уразливих груп дітей у суспільстві.

На сьогодні в Україні існує дуже обмежений спектр соціальних послуг для батьків, які мають дітей раннього віку з порушеннями психофізичного розвитку, що може спричинити інвалідність дитини, а медичні працівники досить часто радять батькам дітей із важкими формами інвалідності передати їх від народження на утримання й догляд до інтернатних закладів.

В Україні, на жаль, відсутні офіційні статистичні дані щодо чисельності дітей раннього віку з різними порушеннями психофізичного розвитку або ризиком появи таких порушень. Проте сучасні дослідження й досвід зарубіжних країн свідчать про те, що вже в перші роки життя у близько 13-18% дітей виявляють затримку чи порушення розвитку та можливий ризик їх виникнення. На думку вчених і практиків, саме діти віком від народження до чотирьох років потребують комплексної допомоги фахівців, яка має надаватися відповідно до сучасних науково обґрунтованих підходів, бажано в умовах сімейного догляду та виховання.

Послуга раннього втручання, як свідчить міжнародний досвід, дає можливість забезпечувати різноманітні потреби сімей із дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, ефективно попереджати інвалідизацію дитини. Вчасне надання послуги раннього втручання дозволяє забезпечити потребу батьків у психологічній і професійній допомозі, створити умови для максимально ефективного використання наявного потенціалу дитини для її розвитку, підготувати дитину до інклюзивного навчання. Позитивний результат може

бути досягнутий у випадку діяльності мультидисциплінарних команд раннього втручання – фахівців різних спеціальностей – за взаємодії закладів і установ охорони здоров'я, соціального захисту, освіти й недержавних організацій.

Останні дослідження та публікації. Програми раннього втручання в зарубіжних країнах з'явилися в середині 20 століття. У світовій практиці раннє втручання як комплексна система допомоги родині, у якій народилася дитина з певними порушеннями розвитку чи ризиком їх набуття в майбутньому, спрямовується насамперед на своєчасне виявлення, терапію та профілактику цих порушень у дитини. Ефективність процесу реабілітації підвищується за умови раннього виявлення ризиків розвитку дитини, що забезпечує можливість своєчасного попередження різноманітних ускладнень як на фізичному, так і на психосоціальному рівні. Запровадження системи раннього втручання наразі є актуальним питанням для України з огляду на значну чисельність дітей із порушеннями психофізичного розвитку раннього та дошкільного віку.

Проблеми сімей, у яких виховуються діти з особливими потребами, розглядаються сучасними зарубіжними й вітчизняними дослідниками з позиції різних наук і підходів. Зокрема, вивчаються особливості функціонування таких сімей, аналізуються найрізноманітніші аспекти життя дітей у сім'ях, способи правового забезпечення соціального захисту і надання дітям з особливими потребами та їхнім родинам різних видів допомоги, реабілітаційних послуг (О. Безпалько, О. Дікова-Фаворська, А. Капська, А. Колупаєва, Т. Комар, В. Тарасенко, А. Шевцов та інші). Проблеми ранньої діагностики дітей із порушеннями розвитку розкрито в низці праць (Н.Авдеева, Н. Бастун, Л. Виготський, О. Гвоздев, А.Запорожець, В. Лубовський, В. Тарасун, Т. Філічева та інші).

Аналіз нормативно-правової бази показав, що перші спроби створення служб раннього втручання в Україні розпочалися після прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови «Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів» від 12 жовтня 2000 року №1545 [9].

У Національній стратегії у сфері прав людини [7], затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, визначено необхідність запровадження та забезпечення функціонування системи послуг раннього втручання з метою створення сприятливих умов життєдіяльності для дітей, які мають порушення розвитку, підтримки сімей, у яких вони виховуються, запобігання відмовам батьків від дітей, які мають порушення розвитку, попередження інвалідизації дитячого населення.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз проблеми раннього втручання як комплексної допомоги дітям раннього (від народження до трьох років) та дошкільного віку; аналіз діяльності щодо створення системи раннього втручання в Україні.

Виклад власне матеріалу дослідження. Відповідно до визначення Європейської Асоціації Раннього Втручання (Eurllyaid), *раннє втручання* (від англ. Early Intervention) – це заходи, орієнтовані на розвиток дитини раннього віку, а також на супровід батьків цієї дитини. *Раннє втручання спрямовується як на дитину, так і на її батьків, членів родини та соціальне оточення в цілому.*

Раннє втручання розглядається як міждисциплінарна сімейно-центрована система комплексної допомоги дітям раннього віку з порушеннями розвитку й дітям груп біологічного та соціального ризику, спрямована на покращення розвитку дитини та підвищення якості життя родин [12].

Раннє втручання вважається однією з найбільш важливих послуг для дітей раннього та дошкільного віку з інвалідністю, дітей із ризиком набуття інвалідності або проблемами здоров'я, спрямованою не тільки на реабілітацію, а й на попередження порушень розвитку. Раннє втручання включає розгалужену систему узгоджених послуг (медичних, медико-реабілітаційних, психологічних, психотерапевтичних, логопедичних, соціальних, освітніх), які сприяють розвитку дитини відповідно до її віку й забезпечують підтримку родини в

період від народження дитини до 6 років. Інтервенцію важливо розпочати якомога раніше, бажано ще до досягнення дитиною віку трьох років.

Програми раннього втручання у світі мають відповідні базові характеристики: насамперед, це програми первинної інтервенції, спрямовані на надання допомоги в ранньому віці (більшість програм охоплює вікову категорію дітей не тільки від народження до трьох-чотирьох років, а й дітей до шести років); окрім того, усі програми є профілактично-зорієнтованими, спрямованими на попередження й ранню реабілітацію порушень розвитку дитини, покращення життєдіяльності сім'ї, яка її виховує.

Основними принципами діяльності програм раннього втручання фахівці вважають такі, як концепція абілітації [1], сімейно-центрований підхід [10], освітній принцип реабілітації [2], комплексність, принцип безперервності, принцип міждисциплінарної взаємодії [1].

У статті 26 «Абілітація та реабілітація» Конвенції про права осіб з інвалідністю [5] метою абілітаційних і реабілітаційних послуг та програм визначено надання особам з інвалідністю можливості досягнення і збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя. Зазначено також, що абілітаційні та реабілітаційні послуги і програми мають починатися якомога раніше, ґрунтуватися на багатопрофільній оцінці потреб і сильних сторін індивіда.

Термін «абілітація» походить від латинського «habilis», який означає «бути спроможним». У Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [8] зазначено, що абілітація – це система заходів, спрямованих на опанування особою знань і навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування. Реабілітація осіб з інвалідністю визначається в документі як система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення й підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення.

Процес абілітації спрямований на розвиток несформованих функцій і навичок; реабілітація ж, своєю чергою, забезпечує відновлення втрачених через травму чи захворювання функцій. Отже, поняття абілітації є ширшим, оскільки зосереджує увагу не тільки на функціональному обмеженні як відхиленні від нормального розвитку, охоплює не тільки процес лікування або модифікації фізичних чи розумових розладів, а включає й навчання дитини досягати важливих функціональних цілей альтернативними способами, якщо звичайні неможливі, адаптувати навколишнє середовище задля компенсації відсутніх функцій [1].

Найбільш загально абілітацію розглядають як процес багатостороннього лікування, у якому одночасно враховано різноманітні аспекти допомоги з метою надання дитині з порушеннями психофізичного розвитку можливості вести життя, максимально наближене до нормального, яке вона б мала за умови відсутності наявного функціонального обмеження.

Важливою складовою соціально-педагогічного підходу в абілітації дитини є включення в активну діяльність із нею всіх членів сім'ї, насамперед батьків або осіб, які їх замінюють. Надзвичайної ваги набуває участь сім'ї на початковому етапі абілітації дитини в найбільш ранньому віці. У цей період життя дитини саме батьки зможуть приділити їй найбільше уваги, значною мірою задовольняти природні потреби дитини з порушеннями психофізичного розвитку в середовищі життєдіяльності. Таким чином можуть бути створені найбільш сприятливі умови для максимальної реалізації індивідуального потенціалу дитини

у процесі корекції її розвитку. Для цього необхідна спеціальна соціально-педагогічна та психологічна підготовка батьків.

Нині в Україні існує чимало закладів охорони здоров'я, освіти та соціального захисту різних форм власності, які надають послуги для дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Водночас зазначаємо, що такі послуги мають фрагментарний характер порівняно з потребами дітей, їхніх батьків і вимогами системи раннього втручання, а також не повною мірою спрямовані на комплексне вирішення проблем відхилень у розвитку дітей раннього віку та профілактику різних захворювань й інвалідності.

Із метою створення повноцінної системи раннього втручання для допомоги дітям із порушеннями розвитку в Україні підписано Меморандум взаєморозуміння між різними інституціями, що будуть залучені до її побудови: Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки, Міністерством фінансів, Міністерством юстиції, Міністерством закордонних справ, Дитячим фондом ООН ЮНІСЕФ, Всеукраїнським ГО «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», Благодійним фондом «Інститут раннього втручання» для дітей із порушеннями розвитку та дітей-інвалідів, Всеукраїнською фундацією «Захист прав дітей», Фундацією Soft Tulip (Нідерланди), Європейською асоціацією раннього втручання EURLYAID.

У Меморандумі передбачено не лише об'єднання зусиль усіх інституцій, які підписали документ, а й створення єдиної національної платформи раннього втручання, яка координуватиме роботу різних органів влади, міжнародних і національних організацій для формування єдиних підходів до створення та функціонування системи раннього втручання в Україні. Національна платформа має також забезпечити інформування громадян України про діяльність із раннього втручання. Зокрема, це має допомогти батькам дитини з проблемами розвитку отримувати актуальну інформацію про те, як забезпечити повноцінний розвиток дитини та які засоби вони можуть для цього використовувати.

Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 14 грудня 2016 року № 948-р «Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» підтримав ініціативу Міністерства охорони здоров'я та затвердив план заходів із виконання у 2017-2020 роках пілотного проекту щодо практики надання послуг раннього втручання для дітей [3].

Створення системи раннього втручання визнається однією з актуальних складових реформування системи охорони здоров'я. Це дозволить покращити доступ до комплексних, тривалих у часі послуг дітям раннього віку з порушеннями психофізичного розвитку, уникнення їх виникнення та супровід родин, які виховують таких дітей; сприятиме зміцненню сімей, які виховують дітей з особливими потребами, запобіганню реінтеграції дітей, проведенню планомірних превентивних заходів для попередження дитячої інвалідності. У довгостроковій перспективі така діяльність дозволить соціально максимально включити дитину з особливими потребами та її родину до суспільного життя, знизити витрати на спеціальну освіту й догляд.

Проект Twinning «Підтримка органів влади України в розробці законодавчих та адміністративних засад для запровадження системи раннього втручання та реабілітації дітей з інвалідністю і дітей, які мають ризик отримати інвалідність» (2017-2019 рр.) спрямовано на розроблення й упровадження законодавчих та адміністративних засад раннього втручання в нашій державі. Ця програма є надзвичайно важливою, оскільки раннє втручання є інноваційним напрямом для України в аспекті покращення життя дітей із порушеннями психофізичного розвитку та їхніх родин. Досвід європейських країн (зокрема, Нідерландів та Франції), показав, що раннє втручання допомагає суттєво знизити відсоток інвалідності серед дітей.

Від 2016 року Міжнародна громадська організація HealthProm (Лондон), Національна Асамблея людей з інвалідністю України та Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» (Харків) упроваджують у регіонах України Програму «Батьки за раннє втручання в

Україні». Програма спрямована на підтримку недержавних громадських організацій, якими керують батьки або які були створені батьками дітей з інвалідністю, активних батьків дітей із порушеннями розвитку та/або інвалідністю для їх участі у процесах розроблення й впровадження системи раннього втручання в Україні.

У межах Програми **«Батьки за раннє втручання в Україні»** за фінансування ЄС реалізується проект **«Збільшення здібностей громадських організацій, керованих батьками, підтримувати забезпечення реформ, спрямованих на права і потреби дітей з інвалідністю раннього віку в Україні».**

Протягом 2017 року за підтримки ЮНІСЕФ і фінансування уряду Німеччини в Україні було впроваджено проект **«Підтримка батьків дітей з інвалідністю задля їх ефективного партнерства в розробці раннього втручання в Східній Україні».**

Реалізація принципу сімейно-центрованого підходу в ранньому втручанні передбачає заходи, спрямовані на родину дитини з порушеннями психофізичного розвитку, на формування та удосконалення системи її соціальних зв'язків. Серед таких заходів варто виокремити консультації для батьків із питань особливостей розвитку дитини, психологічне консультування або психотерапію, проведення спільних занять фахівців із дитиною та її батьками для збільшення активності батьків у корекційному процесі, патронажне відвідування сімей, де виховується дитина з порушеннями психофізичного розвитку, організація роботи груп самодопомоги, допомога в налагодженні зв'язків сімей із батьківськими громадськими організаціями [11].

Орієнтація держави на освіту дітей із порушеннями розвитку в сім'ї забезпечує впровадження нових моделей співпраці між професіоналами та сім'ями у структурах, що забезпечують ранню реабілітацію. Одним із таких напрямів є впровадження комплексної програми в освіті, яка базується на визначенні терапевтичної мети відповідно до принципу SMART: Specific – індивідуальні, специфічні, Measurable – можна виміряти, Achievable – може бути досягнута, Realistic – реалістично, Timed – можна виміряти й визначати в часі [4; 6].

Динамічність процесу реалізації програми раннього втручання у співпраці «сімейне суспільство і навколишнє середовище» забезпечується насамперед на основі надання комплексної допомоги дитині раннього віку та її родині командою фахівців різних галузей знань (трансдисциплінарний підхід). До складу такої команди входять соціальні педагоги, учителі-реабілітологи, учителі-дефектологи (за нозологіями), логопеди, психологи, дитячі неврологи й педіатри, фахівці фізичної реабілітації, соціальні працівники та інші фахівці (за потреби); їхня діяльність спрямована на прийняття рішень для вирішення проблеми дитини.

В основу діяльності з раннього втручання має бути покладений відповідний алгоритм, а саме: звернення батьків, пояснення проблеми та їхня згода на раннє втручання; визначення рівня мотивації до роботи; комплексне оцінювання особливостей розвитку та здібностей дитини; визначення основної проблеми та тривірневий аналіз причин (активність та участь дитини, структура і функціональність, фактори навколишнього середовища), що є основою для визначення мети раннього втручання та формування відповідної програми; роз'яснення батькам перспективи розвитку їхньої дитини і можливостей її адаптації в середовищі життєдіяльності; розкриття місця й ролі батьків у реалізації програми раннього втручання, в індивідуальному розвитку дитини, її вихованні.

Як **висновок** зазначаємо, що у статті не розкрито всіх аспектів означеної проблеми. Проте робота зі створення в Україні системи раннього втручання є безперечно необхідною і важливою, такою, що дозволить об'єднати різні заклади реабілітації осіб з інвалідністю для забезпечення їхньої діяльності з ефективного оцінювання розвитку дитини, надання розгалуженої комплексної системи відповідних послуг дітям із раннього віку та їхнім родинам.

Батьки та всі члени родини повинні стати активними учасниками процесу абілітації/реабілітації дитини від раннього віку. Завдяки професійній співпраці з фахівцями батьки зможуть розвинути соціально активну позицію, що сприятиме покращенню ситуацію розвитку дитини з особливими потребами та підвищить якість сімейного життя в цілому.

Список використаних джерел

1. Вступ до абілітації та реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності : навчально-методичний посібник. – К. : ГЕРБ, 2007. – 288 с.
2. Гонеев А.Д. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. / под ред В.А. Сластенина. – М. : Академия, 2002. – 272 с.
3. Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. № 948-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2016-%D1%80>.
4. Ибука М. После трёх уже поздно / Масару Ибука ; пер. с англ. Н. Перовой. – М. : Альпина нон-фикшн, 2011. – 224 с.
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009, поточна редакція від 06.07.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
6. Монтанаро С. К. Понимание человека. Важность первых трех лет жизни / Сльвана Кватроччи Монтанаро ; пер. с англ. Л. Н. Калининской / ред. А. И. Пугачёв. – СПб. : Реноме, 2013. – 203 с. : ил. – (Библиотека Фонда Монтессори).
7. Про затвердження національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>.
8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV, поточна редакція від 31.08.2018, підстава 2462-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/pro_reabilitatsiyu_invalidiv_v_ukraini.htm.
9. Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 року №1545 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-2000-%D0%BF>.
10. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві / Олег Романчук. – Львів : Літопис, 2008. – 334 с.
11. Склянська О.В. Супровід первинної соціалізації дитини з особливими потребами в програмах раннього втручання / О.В. Склянська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 30. – (Серія 19 "Корекційна педагогіка та спеціальна психологія"). – С. 307–312.
12. Стасенко Т. Раннє втручання : для якісної послуги необхідна ефективніша міжвідомча координація [Електронний ресурс] / Т. Стасенко. – Режим доступу : <https://www.umj.com.ua/article/129279/rannye-vtruchannya-dlya-yakisnoyi-poslugi-neobhidna-efektivnisha-mizhvidomcha-koordinatsiya>.

Панченко Т. Л., Заплатинская А. Б. Раннее вмешательство как система комплексной помощи детям раннего и дошкольного возраста

В статье рассматриваются содержательные характеристики процесса раннего вмешательства как системы комплексной помощи детям раннего и дошкольного возраста с нарушениями психофизического развития, сопровождения их семей. Показано, что мультидисциплинарность и своевременность оказания услуги раннего вмешательства даёт возможность предупреждать возможную инвалидизацию ребёнка с нарушениями развития, удовлетворять потребности родителей в профессиональной и психологической помощи, максимально полно использовать имеющийся потенциал ребёнка для его развития и дальнейшей социализации, подготовить ребёнка к инклюзивному обучению.

Авторами проанализированы нормативно-правовые документы относительно создания и функционирования системы раннего вмешательства в Украине, основные направления работы в реализации программ предоставления абилитационных и реабилитационных услуг детям раннего и дошкольного возраста с нарушениями психофизического развития, оказания им и их семьям комплексной помощи специалистов разного профиля.

Ключевые слова: ребёнок с нарушениями психофизического развития, ребёнок раннего возраста, раннее вмешательство, абилитация, реабилитация, система комплексной помощи.

Panchenko, T. L., Zaplatinskaya, A. B. Forward Intervention as System of Complex Aid to Children of Early and Preschool Age

The article considers the substantial characteristics of the process of forward intervention as a system of complex aid to children of early and preschool age with psychophysical development disorders, and support of their families.

It has been shown that multidisciplinary and well-timed providing early intervention services make it possible prevent a child with psychophysical development disorders from possible disability, meet the needs of parents in professional and psychological assistance, make the best of a child's potential for development, further socialization and prepare for inclusive education.

The authors have analyzed normative documents concerning foundation and functioning of forward intervention system in Ukraine, main directions in implementing programmers on providing habilitation and rehabilitation services for children of early and preschool age with psychophysical development disorders, helping them and their families with complex aid of various specialists.

Key words: a child with psychophysical development disorders, a child of early age, forward intervention, habilitation, rehabilitation, system of complex aid.